

Сергій ПИРОЖКОВ,
академік НАН України, доктор економічних наук,
професор, віцепрезидент НАН України;

Назін ХАМІТОВ,
доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник Інституту філософії
ім. Г.С. Сковороди НАН України

СУЧАСНА Й МАЙБУТНЯ УКРАЇНА: СУБ'ЄКТНА ВЗАЄМОДІЯ ЗІ СВІТОМ

Анотація. У статті висвітлено питання цивілізаційної суб'єктності України в умовах сучасного світу. Автори стверджують, що цивілізаційну долю країни обирають геополітичні гравці, які претендують на статус наддержав, або країна робить вибір сама, волею народу, його політичної та інтелектуальної еліти. Тоді країна стає суб'єктом міжнародних відносин і права, світової геополітики, науки, мистецтва – цивілізаційним суб'єктом історії, сучасності та майбутнього.

На думку авторів, реалізування цивілізаційного проєкту України як суб'єкта, а не об'єкта сучасного світу полягає в системній співпраці з тими міжнародними партнерами, котрі сприймають свободу та гідність людини як основоположні цінності. Автори статті окреслюють цивілізаційні контури такого суспільства – це суспільство довіри та соціального й політичного партнерства, збалансованої взаємодії правової держави й громадян.

Ключові слова: євразійська цивілізаційна спільнота, євроатлантичний вектор, суб'єктність України, незалежна держава.

XXI століття є непростим і суперечливим. У ньому виникла низка нових криз і загроз для всього людства – економічних, політичних і навіть у царині охорони здоров'я. З одного боку, у XXI столітті маємо прояви гуманізму, толерантності й поваги до гідності особистостей і народів, а з іншого – триває поширення практик маніпуляції свідомістю й підсвідомістю, поглиблення нетерпимості та ксенофобії, жорсткої геополітичної конкуренції, унаслідок чого виникає такий небезпечний феномен, як

«гібридна війна», що є викликом основам людської природи (передусім моральним) і в Україні, і у світі [14, с. 349–366]. Цивілізаційну долю країни – і у XXI столітті, і в будь-який інший час – обирають або поза цією країною інші геополітичні гравці, які претендують на статус наддержав, або країна робить вибір сама, волею власного народу, його політичної та інтелектуальної еліти. Тоді країна стає суб'єктом міжнародних відносин і права, суб'єктом світової геополітики, науки, мистецтва – цивілізаційним суб'єктом історії, сучасності та майбутнього.

Для значної частини населення вибір цивілізаційного шляху «асоціюється з обранням геополітичного регіону, блоку чи союзу країн, куди має увійти Україна. Проте цивілізаційний вибір країни як суб'єкта світової історії є передусім вибором способу життя та цінностей, які є продуктивними для розвитку країни, її громадян на певному етапі її державного становлення. Вже на цій основі визначають зовнішньополітичних партнерів, союзи, блоки тощо» [6, с. 45]. Отже, цивілізаційний вибір стосується не місця у світі, а цінностей і способів їх реалізування, що зумовлює справжній поступ. Без такого вибору маємо послаблення цивілізаційної суб'єктності, що викреслює Україну із переліку держав, які мають власний цивілізаційний проєкт і втілюють його.

Цивілізаційний вибір України – це обрання способу життя, у якому особистість з її свободою та гідністю є найвищою цінністю суспільства, і не лише заявленою, а реальною, закріпленою в юридичних актах і підтвердженою діями більшості громадян. Можна впевнено говорити, що такий вибір відповідає архетиповим рисам української культури, яка завше була орієнтована на особистість. Тому вкрай актуальним є поворот од *соціоцентризму* тоталітарної та посттоталітарної епох до *людиноцентризму* [3] – і в гуманітарному знанні, і в житті політикуму та суспільства. Лише так можна подолати залишки посттоталітарного світогляду, у яких самореалізацію та гідність людини приносять у жертву інтересам домінантної «політичної еліти». Таке подолання – необхідна умова розвитку повноцінного громадянського суспільства, звільнення від антагонізму влади й опозиції, усунення суперечності між правовими нормами й традиціями, які зумовлюють справжні тенденції розвитку соціуму.

Отже, саме людиноцентризм має бути підмурком конструктивного цивілізаційного проєкту України та його втілення в суспільне життя. Наведімо цивілізаційні риси соціуму, який уособлює зазначений цивілізаційний проєкт:

1. У такому соціумі панує довіра й соціальне партнерство, триває політичний і духовно-культурний діалог. Маємо консолідованих громадян, відповідальних на всіх рівнях суспільного життя.

2. Панує реальний баланс правової держави та громадянського суспільства. Правова держава може подолати суспільний інфантилізм, актуалізуючи відповідальність громадян, і це відкриває можливість для розвитку реального громадянського суспільства – простору проектів окремих осіб і спільнот.

3. Вагомою рисою цивілізаційного проекту нашої країни є не лише гендерна рівність, а й *гендерне партнерство*, адже жінка в Україні завжди відігравала велику соціально-політичну й екзистенціально-психологічну роль.

4. У цивілізаційному проекті ХХІ століття Україна має стати *інноваційним суспільством*. Сучасна цивілізація в усіх її вимірах є наукомісткою та потребує постійних креативних зусиль. В умовах нових викликів (зокрема пандемії коронавірусу) саме креативна особистість стає основоположною цінністю українського суспільства.

5. Це найважливіше, цивілізаційний проект України у своїй основі передбачає такий соціум, у якому людина гідно самореалізується. Ідеться про надання всім громадянам умов для здобуття будь-якої освіти, реальну дію механізмів, які ми називаємо «соціальними ліфтами», і рівність усіх перед законом. Для виконання цього завдання український соціум має бути місцем толерантності й діалогу; у ньому цивілізаційний розвиток мусить відповідати культурним особливостям людей, які живуть в Україні.

Ефективний і гуманістичний цивілізаційний проект України у ХХІ столітті, який робить її суб'єктом сучасного світу – «це не проект цивілізації ксенофобії, цивілізації буфера, а проект цивілізації гуманістичних інновацій» [6, с. 40]. Під гідною самореалізацією можна розуміти розкриття життєвого потенціалу особистості в тілесному, творчому й духовному вимірах, що робить її креативною, а тому корисною для сучасного інноваційного суспільства. Така самореалізація органічно поєднує індивідуальні й комунікативні можливості людини. Гідна самореалізація «означає діяльність, яка не лише розкриває здібності людини, здійснює її цілі та цінності, а й задовольняє її потреби і потреби її родини».

Така особистість щаслива – в обраному фасі, у сім'ї, у просторі громадянського суспільства. Вона здатна створювати відкритий демократичний соціум, у якому не знищують свободу в обмін на «глобальне щастя», а роблять економічну, політичну, духовну волю й відповідальність умовами розвитку. Отже, саме гідно самореалізовані громадяни є запорукою та критерієм того, що цивілізаційний проект України не рухатиметься в бік авторитаризму чи тоталітаризму.

Саме гідна самореалізація людини в будь-якій історичній епохи й у будь-яких народів є основою плідних цивілізаційних проектів і розвитку на їхній основі. Та лише тепер ми починаємо усвідомлювати таку самореалізацію як головну мету цивілізаційних проектів, що робить їх не лише більш гуманістичними, а й ефективними.

Надзвичайно важливо з'ясувати, що втілення цивілізаційного проекту України як суб'єкта, а не об'єкта глобального світу полягає в системній і рівноправній взаємодії з міжнародними партнерами, для яких свобода та гідність людини – головні цінності. Потрібен мудрий прагматизм і поміркованість у зовнішній політиці для того, щоб унеможливити нові економічні, політичні та збройні конфлікти, які можуть відчужувати Україну від цивілізованого світу.

У цьому контексті неабияк актуально правильно обрати геополітичний вектор, який відповідає сучасним національним інтересам і вічним цінностям України. Такий вектор має і спрямування, і *якість*.

Якість геополітичного вектора зумовлено його втіленням суб'єктом геополітики чи її об'єктом. Геополітичний вектор може спрямовувати на партнерську взаємодію з іншими суб'єктами на міжнародній арені, або ж відображати рух слабкого геополітичного гравця, що перебуває під впливом сильнішого (кількох сильних). У втіленні свого геополітичного вектора продуктивний цивілізаційний суб'єкт опирається передусім на власні національні інтереси й цінності. Зумовленість геополітичного вектора країни національними інтересами й цінностями і визначає її як цивілізаційного суб'єкта.

Зважаючи на яскраву асиметрію у відносинах нашої країни з євроатлантичною та євразійською цивілізаційними спільнотами, на сучасному етапі історії саме євроатлантичний вектор має принципово важливе значення для майбутнього розвитку України. Слід розуміти, що євроатлантичний вектор України означає не просто політичний, економічний, духовно-культурний або нехай і цивілізаційний рух до Євроатлантики, а *цивілізаційну партнерську взаємодію* з євроатлантичною спільнотою на основі врахування національних інтересів і цінностей нашої країни. Інакше кажучи, головним критерієм конструктивності євроатлантичного вектора України є *посилення цивілізаційної суб'єктності*.

Нині Україна прагне бути суб'єктом, перебуваючи між євроатлантичною та євразійською цивілізаційними спільнотами. Сучасна Росія позиціонує себе центром останньої, оскільки та здебільшого розвивалася під впливом православ'я. Але православна ментальність євразійської цивілізації відрізняється від католицької та протестантської, що дає змогу визначати євразійську цивілізацію як *межовий елемент західної*, що відіграє роль опосередкування між західним (християнським) цивілізаційним світом з одного боку й мусульманським і далекосхідно-буддійським світами – з іншого.

Це означає, що Україна, яка нині перебуває між євроатлантичною та євразійською цивілізаційними спільнотами, а тому несе в собі ментальні риси обох, для реалізування суб'єктності потребує балансу між ними. Але як досягти цього балансу, не вдаючись до еkleктики? Якщо погоди-

тися, що типи розвитку поділяються на мобілізаційні й інноваційні [2], закономірним є припущення: сучасна євроатлантична цивілізація уособлює інноваційний, а євразійська – мобілізаційний способи еволюції суспільних систем і особистостей у цих системах. На цій основі інноваційний тип розвитку можна визначити як гідну самореалізацію людини, вільне продукування й утілення ідей. Мобілізаційний тип розвитку – це жорстка субординативність і зовнішня дисципліна та репресії щодо тих, хто виявляє незгоду чи пропонує дискусію про постановку цілей. Вітчизняні автори О.О. Рафальський та З.Ф. Самчук коректно зазначають, що «інноваційний тип розвитку та мобілізація – це два шляхи, яким притаманні докорінні відмінності на рівні як причин і передумов, так і наслідків» [10, с. 53].

Очевидно, що мобілізаційність активізує страх і обожнювання вождя, тоді як інноваційність потребує співтворчості, довіри й нерепресивної відповідальності, що постають найбільш важливими детермінантами цивілізаційної суб'єктності країн сучасного світу. Не можна не погодитися з Ф. Фукуямою, який, говорячи про економічний успіх сучасних суспільств, робить висновок, що він залежить од рівня довіри між громадянами [12]. Однак у деякі історичні періоди будь-яка країна потребує мобілізаційності. Можемо зробити висновок, що процеси мобілізаційності й інноваційності перебувають у діалектичній єдності. Але якщо інноваційність – органічний та ефективний спосіб відповідати на виклики в мирний час, то мобілізаційність стає необхідною під час війни. Мобілізаційність у мирний період може тимчасово прискорити цивілізаційний розвиток, але що далі, то більше відіграє роль гальма, постійно провокуючи війну й авторитарність. Приклад мобілізаційності – Північна Корея, тоді як Китай у своєму розвитку «перейшов від хронічної мобілізаційності до стійкої інноваційності» [9, с. 77].

Україна тривалий час перебувала на лінії перетину євроатлантичної та євразійської цивілізації і тепер демонструє мобілізаційний та інноваційний способи розвитку. Для завершення гібридної війни перемогою і стійким миром Україні слід переходити до інноваційного типу. Це відкриє нашій країні можливість набути справжньої цивілізаційної суб'єктності й лише так Українська Держава зможе відповісти на виклики світу.

Наша країна мусить рішуче розвивати інноваційність, що означає захист прав людини, створення нових можливостей її самореалізування, гармонійну взаємодію держави й громадянського суспільства, налаштованість на діалог з опонентами, який буде не лише політичним або економічним, а й світоглядним. Мобілізаційність у сучасній Україні може залишитися, але в підконтрольних державі й громадянському суспільству розумних межах.

Україна довго була політичним, економічним і світоглядним елементом суто євразійської цивілізаційної спільноти. Для посилення її суб'єктності слід подолати таку асиметрію, проте український євроатлантичний вектор не можна зводити лише до вступу в Євросоюз чи НАТО – це непростий еволюційний процес світоглядних і цивілізаційних змін, який веде до суб'єктності як глибинної інноваційності, що породжує «м'яку силу» [15] і стає умовою забезпечення суверенітету нашої держави.

Треба нарешті усвідомити, що «євроатлантичний вектор України, який є сьогодні об'єктивною необхідністю історії, не може бути конструктивно реалізований на основі мобілізаційного шляху, коли ми йдемо у західний світ, використовуючи звичні для пострадянської системи репресивні й саморепресивні методи руху у “світле майбутнє”» [9, с. 78]. У такому разі ми «тягнемо» в євроатлантичну спільноту євразійськість у найгіршому розумінні слова; звісно, що ця спільнота ставитиметься до нас як до «країни-буфера». Якщо ми використовуватимемо мобілізаційний спосіб реалізування євроатлантичного вектора, це може деформувати потенції України як цивілізаційного суб'єкта історії та сучасності.

Отже, євроатлантичний вектор є конструктивним за умови стійкого інноваційного розвитку нашої країни, що не допустить її перетворення на сировинний додаток для «сильних світу цього», а також джерело дешевої робочої сили. У цьому контексті винятково важливо створити сприятливе середовище для критичних, креативних і гуманістичних інтелектуалів. Формування такого середовища – завдання не для міжнародних партнерів України, а для самої української політичної та духовної еліти.

* * *

Значної ваги нині набувають світоглядні підходи, які не просто констатують специфіку України як своєрідного цивілізаційного феномена, а й сприяють виходу української культури та цивілізації на світовий рівень. Зрозуміло, що такі підходи необхідно було розробити всередині України, адже кожна країна має свої національні інтереси, унікальні цінності й архетипи культури. У цьому контексті особливого значення набувають гуманістичні ідеї В. Вернадського – усесвітньо визнаного вченого й філософа. Ідеться передусім про концепцію ноосфери – сфери розуму, що є результатом послідовної еволюції геосфери та біосфери [1].

Ця концепція тепер актуальна не лише для філософії та конкретних наук, а й для українського суспільства в усіх його вимірах. Припускаємо, що концепцію ноосфери може бути розвинуто в концепцію *ноосферної цивілізації* – цивілізації розуму та консолідації [8], що має виняткове значення

для осмислення цивілізаційних можливостей України у XXI столітті. Цей крок став можливим завдяки використанню оригінальної методології, яку розробили автори статті та яка має назву «*метаантропологічний потенціалізм*». Це методологія розвитку потенціалу людини, нації, людства від буденних до найвищих життєвих проявів. Її було доволі успішно застосовано для осмислення цивілізаційного проекту України, який робить нашу країну суб'єктом історії [6], та проблеми суспільної консолідації в Україні [7], оцінювання реальних можливостей і небезпек українського євроатлантичного вектора [9]. Такий підхід продовжує міркування знаних зарубіжних та українських філософів Віктора Франкла, Макса Шелера й Володимира Шинкарука. Тепер можемо впевнено констатувати, що метаантропологічний потенціалізм корелює з філософським спадком В. Вернадського, передусім із концепцією ноосфери, яка виявляє глибинні можливості людства в планетарній перспективі. Нагадаємо, що потенціалізм досліджує саморух «внутрішніх елементів конкретної системи від можливості до дійсності» [5, с. 9], а метаантропологія – теорія, яка вивчає не тільки буденні, а й межові та вищі духовно-моральні позамежні стани й атрибути, які розкривають можливості людини [13; 14].

У цих координатах ноосферну цивілізацію можна осмислити як нову модель світоустрою, у якій гуманістичний, духовний і душевний розвиток людини постає і метою, і сенсом. Це зумовлює процес консолідування людства (зокрема й українців) без примусового об'єднання через війни, політичний та економічний тиск. Ноосферна цивілізація також означає людиномірність консолідації будь-якої країни й розумну відкритість до проектів консолідації інших країн [7].

Ноосферну цивілізацію можна досягнути як корелят головного концепту метаантропології – «*метаграницне (позамежне) буття людини*» [11, с. 67–68; 13, с. 202–268]. Це такий вимір буття, який формують не лише воля до пізнання та творчості, а й воля до співтворчості [14].

У контексті соціальної метаантропології, що її розробляє сучасна вітчизняна філософія С. Крилова, можемо говорити про актуальність для України ноосферної цивілізації як такої, що здатна подолати нинішній гібридний світовий лад. Мета такої цивілізації – «*не прагнення до світового військового або цивілізаційного панування, а об'єднання світу у вільну, по-справжньому демократичну культурну цілісність на основі цінностей духовного зростання, соціальної відповідальності, толерантності, екологічної безпеки та економічного вдосконалення, що означає вихід на новий онтологічний рівень еволюціонування*» [4, с. 121].

Отже, маємо необхідність і можливість розвитку нового філософського світогляду ноосферної цивілізації, у якому відбувається глибинна метаморфоза цінностей. Цінності безпеки та влади, на яких побудовано

сучасну глобальну цивілізацію в її потворних гібридних виявах, у цьому світогляді перестають бути головними, визначальними для сенсу людського буття. Їх заступають цінності свободи й любові, що актуалізують у ноосферній цивілізації процеси гуманістичної творчості та співтворчості й на геополітичному рівні породжують відносини консенсусу та справжньої консолідації, без чого розв'язати глобальні проблеми людства неможливо. На цьому ґрунті сутнісну рису ноосферної цивілізації в глобалізованому світі можна визначити як рух од практик компромісу до практик консенсусу.

Як наслідок, ноосферна цивілізація є альтернативою глобалізованому світові, у якому тривають політичні, економічні й військові зіткнення тих, хто сповідує різні світоглядні версії фундаменталізму. Це і причина, і каталізатор гібридності сучасного світоустрою. Так, «ноосферна цивілізація – це проект глобалізації без геополітичного і соціокультурного домінування, без режисури постколоніального світу замість неокolonіального. У результаті саме ноосферна цивілізація стає протидією світу гібридних воєн і гібридного світоустрою. Вона породжує глобалізацію як всесвітню консолідацію – синергійну співтворчість країн на основі спільних гуманістичних цінностей» [7, с. 46].

* * *

Насамкінець слід констатувати, що цивілізаційна суб'єктність України в умовах глобалізованого світу можлива тільки за умови її перетворення в суб'єкта ноосферної цивілізації. Передусім слід визнати, що набуття суб'єктності в гібридному світоустрої для України неможливе. Лише за умови докорінної зміни цього світового ладу в нашої країни виникне шанс перестати бути геополітичною іграшкою та перетворитися на геополітичну гравчиню. Це означає, що в умовах гібридного світоустрою Україні залишається тільки ставати *ініціаторкою ноосферної цивілізації* в глобальному світі, що є основоположною умовою суб'єктності України.

Ми говоримо про глибинну світоглядну метаморфозу й уже на цій основі зміну відносин між особистостями, країнами, цивілізаціями та цивілізаційними світами. Для виконання цього надскладного завдання потрібна консолідація українського суспільства, передусім інтелектуалів. Ми мусимо пам'ятати, що консолідація завжди означає «більше, ніж інтеграція – це не просто економічні зв'язки, кооперація, що потребують компромісів, а й ціннісне, гуманітарне єднання, яке неможливе без *консенсусу*» [14, с. 310]. Досягнення справжнього консенсусу, а не його імітацій потребує глибинних світоглядних, справді метаантропологічних трансформацій, адже вимагає «взаємодії під впливом не волі до влади, а волі до пізнання та творчості, волі до свободи і розуміння Іншого» [14, с. 310].

1. *Вернадский В.И.* Научная мысль как планетное явление. Москва: Наука, 1991. 271 с.
2. *Кортунов С.* Инновационный путь развития и мобилизация – это два пути, которые кардинально противоречат друг другу [Электронный ресурс] // Свободный мир. 12 сентября 2008. Режим доступа: <http://www.liberty.ru/groups/experts/Innovacionnyj-tip-razvitiya-i-mobilizaciya-eto-dva-puti-kotorye-kardinal-no-protivorechat-drug-drugu>
3. *Кремень В.Г.* Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. К.: Педагогічна думка. 2009. 520 с.
4. *Крилова С.А.* Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу: монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: КНТ, 2019. 563 с.
5. *Пирожков С.И.* Трудовой потенциал в демографическом измерении. К.: Наукова думка, 1992. 180 с.
6. *Пирожков С.И., Хамітов Н.В.* Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей // Вісник НАН України. 2016. № 6. С. 45–52.
7. *Пирожков С.И., Хамітов Н.В.* Українське суспільство на шляху консолідації // Вісник НАН України. 2017. № 11. С. 43–52.
8. *Пирожков С.И., Хамітов Н.В.* Ноосферна цивілізація: від потенцій до нової реальності // Вісник НАН України. 2018. № 2. С. 71–82.
9. *Пирожков С.И., Хамітов Н.В.* Євроатлантичний вектор України: реальні перспективи та безпеки // Вісник НАН України. 2019. № 6. С. 71–82.
10. *Рафальський О.О., Самчук З.Ф.* Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2018. 688 с.
11. *Философская антропология: словарь / под ред. Н. Хамитова.* 4-е изд. К.: КНТ, 2017. 472 с.
12. *Фукуяма Ф.* Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. Москва: Ермак, 2004. 730 с.
13. *Хамитов Н.* Философия: бытие, человек, мир. От метафизики к метаантропологии. 4-е изд., испр. и доп. К.: КНТ, 2017. 268 с.
14. *Хамітов Н.В.* Філософська антропология: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 3-тє вид., випр. і допов. К.: КНТ, 2019. 394 с.
15. *Nye, J. (2004).* *Soft Power: The Means to Success in World Politics.* New York: Public Affair Group.

Serhii PYROZHKOV,

*Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Doctor of Economics,
Full Professor, Vice President of the NAS of Ukraine,
Head of the Section of Social Sciences and Humanities of the NAS of Ukraine;*

Nazip KHAMITOV,

*Doctor of Philosophy, Full Professor,
Leading Research Fellow, Skovoroda Institute of Philosophy
of the NAS of Ukraine*

UKRAINE IN THE 21ST CENTURY: STRENGTHENING CIVILISATIONAL AGENCY

Abstract. The article addresses the issue of Ukraine's civilisational agency in the modern world. The authors state that a civilisational destiny of a state is determined by geopolitical actors claiming a superpower status, the state's own choice, people's will, its political and intellectual elite. Then, a state becomes a unit of international relations and law, world geopolitics, science, art; a civilisational actor of history, the present, and the future.

Ukraine strives to become such an actor, have its civilisational project, and implement it. Our country is located between the Euro-Atlantic and Eurasian civilisational societies, thus its capacity to be an actor in the modern globalised world is contingent on efficient cooperation with both of the societies. The authors believe that the implementation of the civilisational project of Ukraine as an actor and not as an object of modern world lies in systemic cooperation with the international actors which accept freedom and dignity of a human being as fundamental values. The authors single out the civilisational measures of such a society, which is a society of trust, social and political partnership, and balanced interaction of the rule of law and civil society. In its civilisational project of the 21st century, Ukraine should stand for a society of innovations and information, where a person can live up to her full potential. It is about the worldview transformation of consciousness and relations among people, countries, civilisations, and civilisational worlds. The implementation of this project is a fundamental condition for ensuring the national security and existence of Ukraine as an independent state. That is indeed a noble cause of Ukraine and its people in the multifaceted world of the 21st century.

Keywords: Eurasian civilisational society, Euro-Atlantic direction, agency of Ukraine, independent state.